

Тема 1. Методологія дослідження галузевих структур

1. Формування теоретико-методологічних засад дослідження галузевих ринків.
2. Еволюція методологічних підходів до аналізу економіки галузевих ринкових відносин.
3. Предмет дослідження та завдання аналізу галузевих ринків.

1. Формування теоретико-методологічних засад дослідження галузевих ринків

Усвідомлення того факту, що ринки товарів і послуг є недосконалими, приводить до розробки в економічній теорії особливого напрямку дослідження, що ставить за мету аналіз механізму спрямування діяльності виробників на задоволення споживчого попиту, визначення причин порушення цього процесу та з'ясування можливостей регулювання ринків таким чином, щоб результативність економіки була б максимальною. Цей напрям аналізу отримав назву industrial organization, відомим перекладом якого є «організація промисловості», хоча за змістом слід перекладати як «галузева організація». Тому в національній науковій літературі використовуються такі назви цього напрямку дослідження, як «теорія галузевих ринків», «економічна теорія галузевих ринків» тощо.

Теорія галузевих ринків досліджує відносини на мезорівні економічної системи, охоплює сферу недосконалої конкуренції – поведінку учасників конкурентних відносин і можливий результат їхньої взаємодії, вплив конкуренції на суспільний добробут та державне втручання.

Сучасні дослідження галузевих ринків базуються на теоріях ринків, досконалої та недосконалої конкуренції, фірми, державного регулювання галузей економіки, міжнародної торгівлі.

Теорія галузевих ринків бере свій початок з аналізу товарногрошових відносин та ринку. В її формуванні та розвитку можна виокремити декілька етапів, що узагальнено представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Етапи розвитку теорії галузевих ринків

Етапи	Характеристика	Представники
I. Кінець XVIII – друга половина XIX ст.	Зародження теорії галузевих ринків на основі аналізу ринкових відносин: конкуренції, попиту, пропозиції, олігополії. Формування науково-методологічних засад дослідження природи фірми	А. Сміт, П. Буагільбер, Л. Вальрас, В. Парето, А. Маршалл, А. Пігу, А. Курно, Ж. Бертран
II. Кінець XIX – початок XX ст.	Формування двох напрямів розвитку теорії галузевих ринків: теоретико-дедуктивного та емпіричного	Теоретико-дедуктивний напрям: В. Джевонс, Ф. Най, Ф. Еджуорт, Дж. Кларк. Емпіричний напрям: А. Берлі, Г. Мінз, П. Сарджент Флоренс, Дж. Аллен, Д. Піхно, П. Фомін, М. Туган-Барановський
III. 20–70-ті рр. XX ст.	Поєднання двох напрямів дослідження, виникнення теорій монополістичної та недосконалої конкуренції. Виокремлення теорії галузевих ринків, її розвиток у межах інституційного напрямку, гарвардської, чиказької шкіл	П. Сраффа, Е. Чемберлін, Дж. Робінсон, А. Лернер, Дж. Бейн, Е. Мейсон, Г. Демзец, Дж. Стіглер, Р. Коуз, О. Вільямсон, А. Харбергер, Й. Шумпетер, В. Ойкен, Дж. Мак-Гі
IV. 70-ті рр. XX–XXI ст.	Сучасний розвиток теорії галузевих ринків: дослідження фірми, недосконалої конкуренції, державного регулювання; проблем вертикальних відносин; диференціації продукції; інноваційних чинників розвитку галузей. Аналіз глобалізації галузевих ринків, монополістичної та олігополістичної конкуренції на міжнародних ринках тощо	М. Спенс, А. Діксіт, У. Баумоль, А. Волінський, Р. Шмалензі, П. Мілгром, Дж. Робертс, А. Алчян, Г. Марвел, М. Уотерсон, Т. Левітт, П. Кругман, М. Меліц

Перший етап пов'язаний із дослідженнями ринкових відносин у працях економістів класичної школи політичної економії кінця XVIII – другої половини XIX ст. Аналіз ефективності ринкового механізму на основі вільної конкуренції одним із перших розпочав засновник класичної політичної економії у Франції П. Буагільбер. Однак теоретично обґрунтував ці положення А. Сміт.

У працях представників цієї школи досліджувалися чинники формування ефективної конкуренції на ринках окремих товарів, серед яких: велика кількість продавців та покупців на ринку; свобода у прийнятті рішень щодо ціни на товари, обсягу факторів виробництва; відповідальність та ризик підприємців за прийняті рішення тощо. Було теоретично обґрунтовано модель досконалої конкуренції,

яка приводить до найефективнішого розподілу ресурсів, доходів в економіці за рахунок встановлення справедливих цін.

Під час другого етапу формування теорії галузевих ринків (кінець XIX – початок XX ст.) дослідження ринків та фірм здійснюється на основі дедуктивного та емпіричного аналізу.

Дедуктивний напрям представлений працями таких економістів, як В. Джевонс, Ф. Еджуорт, Дж. Кларк, Ф. Найт.

Економісти теоретично-дедуктивного напрямку головну увагу приділяли цінам, обсягу випуску, їх впливу на ефективність, розміщення ресурсів та економічний добробут. Дослідження мало були пов'язані з емпіричними даними і практично ігнорували історичний та інституціональний аспекти. В основу дослідження галузевих ринків були покладені, по-перше, модель досконалої конкуренції, у межах якої діяльність фірми була далекою від реальності; по-друге, модель монополії, яка була більш реалістичною, але внаслідок припущення про відсутність прямої конкуренції не відповідала існуючим галузям приватного сектору.

Внаслідок невідповідності теоретичних моделей дійсній ринковій поведінці фірм, сформувався другий напрям дослідження ринків та фірм, що відображав аналіз практичних та емпіричних аспектів. **Представники емпіричного напрямку** на описовому рівні вивчали історію та розвиток окремих фірм та галузей, а також сучасні структури та поведінку однієї або більше галузей. Охоплювалися різні аспекти промислової організації, такі як життя впливових особистостей, організаційні структури бізнесу, історія розробки продукції фірми, активність фірм у галузі процесів злиття та поглинання, інвестиційна політика, політика зайнятості, проведення досліджень та організації реклами, фінансування фірм тощо. Часто розглядався вплив на прибуток та ефективність, але ширший вплив на розміщення ресурсів та добробут не вивчався. Важливими факторами, що визначали напрям промислової конкуренції, були розбіжності між реально існуючими фірмами, але вони містили порівняно мало систематизації та узагальнень.

Саме **емпіричний аспект** аналізу ринкових відносин та фірм показав необхідність дослідження не тільки абстрактних товарних ринків за допомогою мікроекономічних моделей, а й наближених до реального життя галузевих ринків, а саме: відносин між фірмами в конкретних галузях економіки, які пропонують продукцію на ринок та взаємодіють у процесі обміну з фірмами, що купують цю продукцію.

Третій етап формування та розвитку теорії галузевих ринків (20–70-ті рр. XX ст.) розпочався з поєднання відокремлених напрямів дослідження галузевих ринків у працях П. Сраффи.

Багатоаспектність проблем аналізу привело до остаточного виокремлення в 40-х рр. XX ст. теорії галузевих ринків як самостійного напрямку економічної теорії, яка на основі дедуктивного аналізу та реальної практики намагалася пояснити широкий спектр проблем функціонування ринкової економіки в галузевому ракурсі. Посилення популярності аналізу галузевих ринків у цей час пояснюється також обмеженням конкурентних тенденцій у розвитку економіки та розширенням державного втручання в економіку.

В межах третього етапу сформувались гарвардська та чиказька наукові школи.

Де гарвардські дослідники звернули увагу на те, що ринковий механізм відносин між виробниками та споживачами містить взаємопов'язані складові: структуру ринку, поведінку фірм у галузях та результативність функціонування ринків. Такий підхід до аналізу в західній економічній літературі отримав назву базової парадигми дослідження галузевих ринків.

Представники чиказької школи на основі теорії цін досліджували проблему економічного вибору. Відправною точкою аналізу були не об'єктивні характеристики галузей, а закономірності прийняття оптимізаційних рішень.

Два підходи до аналізу галузевих ринків довгий час розвивалися різними шляхами, проте паралельно. Розробники парадигми формували теоретичний базис для нового напрямку економічної теорії, теорії галузевих ринків, яка спочатку мала лише описовий, неаналітичний характер. Внаслідок відмови від мікроекономічного аналізу як такого, що не відповідав реальній економічній ситуації, їх дослідження розвивалися незалежно від удосконалених моделей ринків недосконалої конкуренції, використовуючи неформальний теоретичний апарат для аналізу взаємозв'язків між структурою ринків, поведінкою фірм і результативністю функціонування ринків.

Четвертий етап розвитку теорії галузевих ринків, що розпочався з 70-х рр. XX ст., характеризується поєднанням, взаємним збагаченням та доповненням системного та мікроекономічного підходів до аналізу ринків на рівні галузі. З методологічного погляду був досягнутий певний консенсус,

проте нестабільний. Найпотужніші дослідження були спрямовані на створення формальних моделей ринків олігополії. Також на розвиток теорії галузевих ринків у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. істотно вплинули тенденції щодо глобалізації світової економічної системи.

Теорія галузевих ринків була надзвичайно привабливою для економістів, що займалися розробкою економічної політики у період із 1887 по 1915 р., коли антитрестовські закони та перші регулюючі установи перебували у стадії формування, а також між 1933 та 1940 р., коли новий розвиток економічної теорії стимулював переоцінку дійсної ролі ринкової конкуренції. Після Другої світової війни економісти почали досліджувати інші проблеми, але в 1970 р. інтерес до теорії галузевих ринків відновився, що було зумовлено: сумнівами щодо ефективності державного регулювання та зменшенням втручання в економіку; усвідомленням того, що структура ринку істотно впливає на міжнародну торгівлю; суперечностями щодо можливостей промислових фірм адаптуватися та реагувати на зміну ринкових умов, особливо в Європі та Латинській Америці; посиленням дискусій щодо характеру зв'язків між структурою ринку та параметрами його результативності та використання цих зв'язків для розвитку антимонопольної політики. Саме здатністю надавати практичні рекомендації для розробки державної економічної політики й відрізняється теорія галузевих ринків від мікроекономічної теорії.

Головними джерелами формування сучасних досліджень галузевих ринків стали теорії ринків, досконалої та недосконалої конкуренції, фірми, державного регулювання галузей економіки.

2. Еволюція методологічних підходів до аналізу економіки галузевих ринкових відносин

Методологічні підходи до дослідження відносин між фірмами на галузевому рівні змінювалися з розвитком економіки та економічної думки. Узагальнено теоретико-методологічні підходи до аналізу галузевих ринків представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Теоретико-методологічні підходи до аналізу галузевих ринків ХІХ–ХХ ст.

	Представники	Характеристика
Напрямок/школа економічної теорії		
Гарвардська школа	Е. Мейсон, Дж. Бейн, Ф. Шерер	Аналіз причинно-наслідкових зв'язків між головними блоками парадигми, кожен з яких фактично є об'єктом дослідження на основі парадигми "базові умови – структура – поведінка – результат"
Чиказька школа	Дж. Стіглер, Г. Демзец	Мікроекономічний підхід на основі оптимізаційних моделей. Дослідження проблеми вибору щодо закономірностей прийняття оптимальних рішень
Неоавстрійська школа	Ф. Махлуп, Ф. Хайєк	Визнання існування монопольної влади протягом довгого періоду часу, яка є позитивним явищем, оскільки надає можливість виробляти продукцію більш ефективним способом, та створює стимул для інновацій
Інституційний напрям	Р. Коуз, О. Вільямсон, Дж. Фон Нейман, О. Моргенштерн, А. Алчяна, М. Олсон, Г. Беккер	Дослідження меж зростання розмірів фірм на основі трансакційних витрат, наслідків процесів злиття та поглинань, вертикальної інтеграції, олігополістичної поведінки фірм; запровадження теорії гри при аналізі олігополістичної поведінки; теорія державного регулювання галузевих ринків
Теорії		
Стратегічної поведінки, олігополії	А. Курно, Ж. Бертран, Дж. фон Нейман, О. Моргенштерн	Врахування стратегічних рішень, що приймають фірми щодо ціни, входження на ринки тощо, оскільки вони впливають на всі інші параметри функціонування ринку з метою усвідомлення організації фірми та галузевого ринку
Природи фірм	Р. Коуз, Ф. Найт, О. Вільямсон, Д. Хей, Д. Морріс	Акцентують увагу на активній і пасивній поведінці фірм; роблять наголос на обмеженнях, що накладаються на економічну поведінку фірми з боку структури витрат, попиту та інших ринкових параметрів
П'яти сил конкуренції	М. Портер	Дослідження чинників конкуренції з метою визначення фірмою своєї позиції на галузевому ринку, де вона зможе найкраще захистити себе від впливу конкурентних умов або спробувати вплинути на ці сили у власних інтересах
Змагальних ринків	У. Баумоль, Дж. Панзар, Р. Віллінг	Підхід на основі змагальності ринків, що передбачає абсолютно вільний вхід на ринок і абсолютно безкоштовний вихід. Отримання надприбутку пов'язано зі ступенем їх змагальності
Нова міжнародна економіка	П. Кругман, М. Меліц	Розробки в галузі зовнішньоторговельної політики, пов'язані з урахуванням факторів монополістичної конкуренції, стратегічної взаємодії між фірмами, зумовлених олігополістичною структурою ринків, а також економією від масштабу

3. Предмет дослідження та завдання аналізу галузевих ринків.

Специфіка сучасного господарського життя привела до необхідності аналізу економіки за видами економічної діяльності, проте поняття галузі як організаційно-управлінського комплексу, об'єкта державного регулювання зберігається. Суперечність необхідно вирішувати на рівні теоретичного усвідомлення реальної економічної дійсності.

Узгоджуючи існуючі погляди щодо сутності галузей і ринків, враховуючи методологічні підходи, предмет дослідження теорії галузевих ринків як складової економічної теорії, КВЕД, можна дати таке визначення: **галузеві ринки** – це сукупність відносин між продавцями, що займаються однаковим видом діяльності та покупцями, які формують попит на даний продукт, з приводу його купівлі - продажу.

Галузеві ринки є агрегованими товарними ринками, причому агрегування здійснюється на основі однакового виду економічної діяльності. Аналіз товарного ринку є більш необхідним для підприємств, для маркетингових досліджень, а галузевий ринок як об'єкт дослідження можна використовувати для агрегованого аналізу внутрішнього, світового ринку, процесу інвестування, інноваційних механізмів, входу на ринок та державного регулювання галузей.

Сучасна теорія галузевих ринків розглядає широке коло проблем, які можна систематизувати за трьома напрямками. Першим напрямком є дослідження поведінки фірми на галузевих ринках, другим аналіз відносин конкуренція, третій – державне регулювання галузевих ринків, що мали свою еволюцію.

Беручи до уваги еволюцію методологічних підходів до аналізу галузевих ринків, можна визначити, що **предметом дослідження** є закономірності функціонування галузевих ринків та їхній вплив на результативність економіки, відносини і взаємозв'язки між мікроекономічними суб'єктами, що займаються однаковим видом діяльності, формуючи певну структуру ринку, купують і продають споріднений товар на основі галузевої ознаки.

Головні завдання аналізу галузевих ринків передбачають дослідження структури ринку, поведінки фірм, їхню взаємодію з метою визначення факторів, що впливають на результативність функціонування галузевих ринків. При цьому досліджують різні аспекти поведінки фірми: ціноутворення, диференціацію продукції, інвестиції, інновації.

Об'єктом аналізу галузевих ринків є: ринкові процеси, що впливають на поведінку фірм, з метою визначення факторів їхнього впливу на ринкову організацію; ринкові відносини між фірмами, що дає змогу проаналізувати чинники впливу на функціонування ринку; способи досягнення найкращого результату функціонування ринку, що визначають необхідність та інструменти здійснення промислової політики.

Суб'єктами аналізу галузевих ринків є: науковці, державні службовці, власники та керівники підприємств, інвестори, у тому числі іноземні.